

Vašků, Vladimír

[Šebánek, Jindřich; Dušková, Sáša. Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen. Erster Teil 1247-1263; Zweiter Teil 1264-1278]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1972, vol. 20-21, iss. C18-19, pp. 217-223

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102052>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

durch die Tatsache, daß durchwegs älteres Material, teils sogar nur in Regestenform, vorgelegt wird, mag bedingt sein, daß es scheint, als ob in diesem Halbbande weniger an eigentlichen diplomatischen Resultaten und Entdeckungen als in den Bänden I und II enthalten wäre. Andererseits ist nicht zu übersehen (was auch Fichtenau unterstreicht), daß das Schwergewicht der Arbeit in diesem Halbbande in der Erfassung und der übersichtlichen Erschließung des gesamten zuständigen Schrifttums lag. In dieser Beziehung entspricht auch tatsächlich die daselbst geleistete Arbeit den höchsten Anforderungen und ist des höchsten Lobes wert. Der Referent möchte nur beispielsweise auf die Num. 576, 803 und 804 verweisen, in denen jenen berühmtesten österreichischen Urkundenstücken, nämlich den Fälschungen Rudolf von Habsburg sowie den Privilegien Minus und Maius eine neue meisterhafte Bearbeitung zuteil wurde.

Der Halbband ist vorläufig nur mit einem provisorischen Ortsnamenregister versehen. Definitive Register sind als Bestandteil des zweiten Halbbandes geplant.

J. Šebánek

Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen*. Erster Teil 1247–1263; Zweiter Teil 1264–1278. Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 14 (1968), str. 302–422; 15 (1969), str. 251–427.

Vědecké úsilí o poznání organizace královské kanceláře Přemysla Otakara II. a její písemné produkce, stejně jako snaha o postižení role, jakou sehrála Přemyslova diplomatická řízení v jeho politice vnitřní i zahraniční, má dnes již více než stoletou historii. Rozsáhlá, na 300 stran čítající studie J. Šebánka a S. Duškové, uveřejněná v předním evropském časopise pro pomocné vědy historické, však není jen shrnutím, doplněním a revizí výsledků dosavadního bádání; ve srovnání se staršími pracemi představuje totiž přímo kvalitativní zlom, a to především po stránce metodické. Starší badatelé – zejména ti, jimž šlo spíše jen o dějiny kanceláře než o diplomatiku celou – čerpali poznatky o kanceláři a jejích úřednících většinou jen z přímých zmínek obsažených v listinách (především ve formulí datum per manus), popřípadě také v pramenech narativních. Tak se jim podařilo podat ve své době snad cenný, dnešním vědeckým potřebám však už naprosto nepostačující statický obraz kancelářského organizace, komentovaný seznam jednotlivých – nadto pouze vedoucích a leckdy jen nominálních – funkcí v kanceláři a jejich obsazení konkrétními osobami v tom či onom období; skutečný podíl těchto osob na listinné produkci, tedy obraz kancelářského mechanismu v jeho činnosti, však nepostihli a při použití jen obecně historické metody ani postihnout nemohli. K tomu, abychom pochopili, jak kancelář fungovala, je totiž třeba použít takového vědeckého nástroje, který je plně adekvátní materiálu, který z činnosti kanceláře vzešel. A tímto základním nástrojem je – podle hlubokého přesvědčení J. Šebánka a S. Duškové – srovnávání písma a slohu listin, metoda, jejíž klíčové postavení v diplomatické medievalistice charakterizoval J. Šebánek (na I. mezinárodní konferenci o diplomacie) tak, že ji přirovnal k funkci srdce v lidském těle. Při použití této metody se zjišťování písařských rukou a individuálních diktátů (roztřídění listin do skupin psaných týmně písařem a stylizovaných týmně diktátorem) stává v první fázi základem pro rozlišení listin na vyhotovení kancelářská a příjemcecká, v druhé fázi pak – u vyhotovení kancelářských – východiskem k složitému identifikačnímu postupu, jehož cílem je na jedné straně zjištění, kteří kancelářští úředníci, jmenovaní v listinách, popřípadě odjinud známi, se na psaní a stylizování listin aktivně podíleli a kteří naopak zase do vlastní písemné agendy sami nezasahovali, a jehož výsledkem je na druhé straně ovšem i (jinak než graficko-stylistickou analýzou nedosažitelné) poznání existence subalterních členů kanceláře, zejména písařů, jejichž jména se v pramenech vůbec neobjevují a kteří zůstávají pro nás anonymní. – To je ovšem jen velmi obecně a zjednodušeně naznačený základní pracovní postup obou autorů. Jeho konkrétní podoba se případ od případu přizpůsobuje dané látce a – což je třeba zdůraznit – naprosto se neváže na nějaká a priori vytyčená schémata. Nejde tu jen o opuštění obvyklých schémat běžných v různých starších pracích zabývajících se tzv. soukromými listinami (kde se v důsledku odděleného zkoumání grafické, stylistické a správní problematiky stával diplomatický rozbor samoučelným), nýbrž i o vědomou rezignaci autorů na jednotnou strukturu recenzované práce, která je v každém ze svých dvou dílů zpracována zcela odlišně. Tato okolnost

sice na jedné straně způsobuje, že čtení práce o diplomatickém písemnictví Přemysla II. je nesmírně obtížné a vyžaduje od čtenáře maximální soustředění, nemá-li ztratit souvislost v komplikovaném výkladu, na druhé straně však právě oproštění pracovního postupu od jakýchkoli klíše se ukázalo jedinou schůdnou cestou, po níž bylo možno dospět k cíli v úvodu práce vytyčenému, totiž zpracovat komplexním způsobem veškeré Přemyslovy listiny (jichž se dochovalo přes 500 kusů) a na podkladě komplexního postžení produkce panovnické kanceláře přispět z diplomatického hlediska k řešení důležitých správních i obecně historických problémů daného období.

Vedle metodické stránky je nutno vyzvednout ještě další skutečnost, již se rozprava J. Šebánka a S. Duškové příznivě odlišuje od dosavadních prací věnovaných listinám a kanceláři Přemysla II. a která je neodmyslitelným předpokladem zcela důsledné a proto úspěšné aplikace metody srovnávání písma a stylu: Kdežto starší badatelé se buď spokojovali jen s otisky listin v edicích nebo měli z různých důvodů k dispozici jen část originálních a opisových dochování Přemyslových listin, shromáždili si J. Šebánek a S. Dušková (jako součást aparátu sloužícího k přípravě edice Českého diplomatáře, jehož vydávání právě dospělo do poloviny šedesátých let 13. století) ve fotokopiích prakticky všechny Přemyslovy listiny z archivů domácích i zahraničních a ovšem také množství listin ostatních vydavatelů, které sloužily při zpracování zvoleného tématu jako srovnávací materiál.

Celá studie se dělí, jak je patrné již z nadpisu, na dva díly. Hranicí mezi nimi je přelom let 1263/64, kdy byli dosavadní vedoucí protonotáři královské kanceláře Arnold a Vilém vystřídáni protonotáři Petrem (který byl pak v roce 1266 jmenován kancléřem) a Oldřichem. Technický pracovní postup (nikoli ovšem základní metoda) a struktura výkladu se v každém z obou dílů od sebe liší tak výrazně, že jde vlastně o dvě samostatné studie. To je jen zčásti vysvětlitelné rozdílnou individualitou autorů (první díl napsal J. Šebánek, druhý S. Dušková); rozhodující byla rozdílnost zpracovávané látky a rozdílný stav dosavadních znalostí o diplomatickém materiálu Přemyslovy kanceláře v každém z obou časových úseků. Do r. 1263 byla listinná produkce kanceláře zcela ve znamení činnosti protonotáře Arnolda. Zkoumání jeho rozsáhlého grafického a stylistického díla, řešení problémů spjatých s identifikací ruky a diktátu s konkrétní osobou, zjišťování životních osudů, zejména teritoriálního původu Arnoldova, jeho úřední kariéry atd., jsou těžiskem celého oddílu zpracovaného J. Šebánkem. Tento protonotář rakouského původu — aniž podstatněji navázal na slohové zvyklosti dřívějších notářů české královské kanceláře — ovlivnil svým charakteristickým stylem Přemyslovy listiny z let 1252—1263 do té míry, že lze mluvit přímo o Arnoldově škole, což ovšem přispívá k přehlednosti diplomatického materiálu tohoto období. Kromě Arnolda psali a diktovali Přemyslovy listiny i další členové kanceláře, jejichž jména stojí v čele jednotlivých kapitol oddílu Šebánkova (notáři a protonotáři Přisnobar, mistr Vilém, Gotšalk, mistr Oldřich, Reinboto, Konrád, Herbord, kancléř Diviš, dvorští kaplani Řehoř, Bartoloměj, snad i kaplani Gaudencius, Gottfried, Mikuláš a Vojslav a kromě toho — nepočítáme-li notáře, písaře a kaplany diplomaticky nepostizitelné — devět písařů označených jen diplomatickými siglami, protože se nepodařilo zjistit jejich jména); avšak ve srovnání s dílem Arnoldovým je jejich podíl na vzniku Přemyslových listin jen doplňující a okrajový. U řady z nich je totiž aktivní stylistická a grafická činnost patrná jen v počátečních letech Přemyslova panování (namnoze pouze v Přemyslově údobí předkrálovském, tj. v letech 1247—1253); někteří byli sice významnými činiteli v kanceláři Přemyslova otce Václava I., ale v listinách Přemysla II., do jehož kanceláře přešli, jejich stylistické a písařské působení už jen doznávalo. (To platí např. kupodivu i o známém Václavově protonotáři Vilémovi, který — jak vyplývá z formulí datum per manus — byl sice zaměstnán v Přemyslově kanceláři až do r. 1263, avšak listiny psal a diktoval jen do roku 1251.) Jiní úředníci se naopak zase plně projevili až po roce 1263, kdežto v období spadajícím do prvního dílu studie se účastnili tvorby listin jen nepatrně (mistr Oldřich!). Velká výhoda při práci na prvním díle spočívala dále v tom, že v kapitolách věnovaných těmto notářům, u nichž počátky nebo dokonce těžisko diplomatické činnosti spadají ještě do doby před smrtí Václava I., bylo možno (a ovšem nutno) navázat na výsledky starších studií J. Šebánka a S. Duškové, zejména na poznatky zakončené ve IV. svazku Českého diplomatáře a v rozpravě *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.* (Praha 1961).

Před zcela jinou situací stanula autorka druhého dílu studie, zejména pokud jde o léta 1264—1271. V Přemyslových listinách vydaných v těchto osmi letech není

jednotlivého prvku, jakým bylo v předešlém období dílo Arnoldovo; z grafického a stylistického hlediska je materiál značně roztržštěný: chybí písařská ruka, která by se po delší dobu uplatnila ve větším počtu listin, a neexistuje ani výrazný diktát. Vedoucí kancelářské osobnosti této doby – kancléř Petr a protonotář Oldřich – nevstoupily listinné produkci tak charakteristické rysy jako kdysi protonotář Arnold. Vliv Petra (jednoho z mála zaneleťů celého přemyslovského období, který sám listiny i stylizoval) není sice vůbec zanedbatelný (vždyť právě on svým stylistickým dílem zabrzdl na čas, jak zjistila S. Dušková, v českém oddělení kancléře tendence směřující k postupnému zániku individuálního stylu a k vytvoření obecného stylu kancelářského podle rakouského vzoru, a to přesto, že právě za jeho kancléřování vznikla „kancelářská kniha“, základ pozdější formulářové sbírky Jindřichovy), avšak s významem Arnoldovým je naprosto nesrovnatelný. S výrazným, charakteristickým stylem a písmem se setkáváme v panovníckých listinách až od roku 1271, kdy přišel do kancléře mistr Jindřich (Vlach z Isernie). Jeho vliv se však uplatnil především v listinách vyšších z českého oddělení kancléře; v listinách oddělení rakouského zůstala situace nadále roztržštěná a nepřehledná. Nadto měla autorka – na rozdíl od J. Šebánka – před sebou látku diplomaticky dosud téměř (s výjimkou díla Jindřichova) nedotčenou. A tak nezbylo než začít vytvářet obraz panovnícké kancléře a její produkce z těchto let od prvopočátků. Kdežto v prvním díle jsou hned počáteční kapitoly nadepsány jmény notářů (což bylo možné proto, že – jak jsme již uvedli – část a v některých případech dokonce převážná část díla notářů z prvního období Přemyslovy vlády byla již zpracována v dřívějších studiích J. Šebánka a S. Duškové), zahajuje autorka druhého dílu analytickou část svého zkoumání kapitolou „Hände der Kanzleischreiber“, v níž probírá v několika podkapitolách grafické dílo jednotlivých písařů, označených zatím jen siglami. Následuje kapitola (členící se rovněž do několika podkapitol) věnovaná diktátům kancelářských notářů, rovněž zatím jen anonymních, kde – vycházejíc z grafických skupin vytvořených v předchozí kapitole – zjišťuje S. Dušková, zda, resp. do jaké míry odpovídá určité písařské ruce i určitý diktát, popř., kdy se týž diktát vyskytuje v listinách psaných různými písaři a kdy naopak se vyskytuje táž ruka v listinách stylizovaných různými diktátory. Zároveň se hned při grafickém a stylověkritickém rozboru bere zřetel jednak na teritoriální určení listin (to znamená, že se zjišťuje, zda listina nebo skupina listin graficky, ev. stylisticky totožná byla určena příjemci v české nebo rakouské části Přemyslovy říše, aby se zjistilo, byla-li agenda kancléře jednotná nebo rozdělena podle teritoriálního hlediska), jednak na typologickou diferenciaci (tzn., jak se jednotliví písaři a diktátory uplatnili v různých druzích diplomatického materiálu – v listinách slavnostních, prostých, v tzv. Nos-listinách, mandátech a listech). Teprve v kapitole nazvané „Die Kanzlei Ottokars“ dochází (v konfrontaci výsledků grafické a stylistické analýzy s přímými zmínkami listin a ostatních pramenů o členech panovnícké kancléře) k ztotožnění aspoň některých anonymních písařů a notářů s daty Přemyslových listin (tj. s úředníky jmenovanými ve formulích datum per manus) a teprve tady se setkáváme s podkapitolami nadepsanými jmény protonotáře Oldřicha, kancléře Petra, protonotáře Jindřicha a s podkapitolou o několika dalších členech kancléře, jejichž jména jsou sice z listin známá, ale jejichž účast na psaní a stylizaci listin nelze s plnou jistotou prokázat.

Není dobře možné sledovat v této recenzi do podrobností, jak se výše načrtnutá základní metodická východiska promítají v konkrétním technickém postupu obou autorů, jak krok za krokem spějí k cíli, který si v úvodu vytkli, a jak se k němu blíží postupným vytvářením, překonáváním a resumováním cílů dílčích. Tu je třeba odkázat na práci samu. Leckterý čtenář patrně vynechá analytické části a přečte si důkladněji až závěrečné kapitoly obou dílů, shodně nazvané „Das Urkundenwesen Ottokars“, obsahující výsledný syntetický pohled na Přemyslovo diplomatické písemnictví. Takový čtenář bude však oduzen, neboť ne všechny poznatky, k nimž autoři v analytické části dospěli, mohly být – byť jen obecně – do závěru vtěleny. Platí to zejména o takových poznátkách, které mají povahu metodických podnětů, představujících další obohacení a zjemnění diplomatických pracovních prostředků, a které nemůže proto ponechat bez povšimnutí žádný badatel v oblasti diplomatiky, především ovšem diplomatické medievistiky. Nebylo by únosné je všechny vypočítávat; pouze na některé považuji za vhodné (než přistoupíme k závěrečným kapitolám práce) upozornit.

Každého diplomatika zaujme, jakého pokroku dosáhlo zjišťování totožnosti a roz-

dílnosti, ev. příbuznosti písařských rukou. Po této stránce je poučné přečíst si zejména pojednání o písaři P II 17 (jehož pak J. Šebánek ztotožnil s protonotářem Arnoldem); je to pěkná ukázka toho, jak lze postihnout charakteristické identifikační rysy i v takových písařů, kteří vedli používat různých typů písma (např. diplomatické minuskuly slavnostní i prostší, diplomatické kurzívy apod.) podle toho, jaké druhy listin graficky vyhotovovali. (Důsledné uplatňování typologického hlediska při grafické, ale i při stylistické analýze, stejně jako při řešení problémů jiných – např. výskyt a smysl formule datum per manus! – je v práci J. Šebánka a S. Duškové novým a – jak se ukazuje – velmi užitečným, ba u listin pokročilého 13. století nezbytným metodickým faktorem.) – Na poli srovnávání slohu dokládá práce na četných příkladech, že je možno určit i nevýrazné stylistické individuality, jestliže se přihledne ke stránce grafické, tj. k písařské totožnosti nebo rozdílnosti zkoumaných listin (srov. např. pojednání S. Duškové o příbuzném diktátu P II 60 a P II 61 i její podnětný návod k tomu, jak postupovat při rozlišení příbuzných diktátů v případech, že listinu psala ruka třetí). A naopak zase rozhoduje někdy s konečnou platností stylistické hledisko tam, kde není jistoty, zda jde o grafickou totožnost nebo jen příbuznost. Vzájemné prolínání rozboru grafického se stylistickým je ovšem pro práce Šebánkovy a Duškové typické už dávno; paralelní, oddělené zkoumání písma a stylu autoři výslovně odmítají. – Co se týká organizace kanceláře, zaslouží si pro svůj obecnější dosah zprávně známé Klewitzovy téze o vztahu mezi panovníckou kanceláří a dvorskou kaplí. Vzájemný poměr těchto institucí nelze, jak autoři dovozují, chápat tak, že by každý duchovní, který je uveden v panovníckých listinách s titulem kaplana, náležel k členům panovníkovy dvorské kaple, neboť vedle skutečných kaplanů byla řada kaplanů jen titulárních; nelze proto předpokládat, že by se většina Přemyslových dvorních kaplanů podílela na vzniku panovníckých listin. – Cenná jsou i četná obohacení známého Sichelova pojmu „Kanzleimäßigkeit“; za zajímavé a užitečné považují zejména rozpoznání kancelářských vyhotovení zvláštního druhu, tj. takových listin, jejichž diktátoři, popř. písaři byli sice členy královské kanceláře (často však jen v širším slova smyslu), zároveň však i členy duchovních institucí, pro něž byly tyto listiny určeny (např. panovnícké listiny pro kostel vyšehradský, který nadto plnil funkci panovníkovy „speciální kaple“). – Pozoruhodný je přínos autorů i v tom, že se jim podařilo stanovit kancelářskou (nebo naopak příjemeckou) příslušnost písaře dokonce i tehdy, vyskytne-li se příslušná písařská ruka pouze v jediné listině. (Jak známo, Sichelovy poučky vyžadují pro zjištění, zda jde o písaře vydavatele nebo příjemce, nejméně dvojitý výskyt téže písařské ruky.) Podařilo se jim to v některých případech proto, že přihlídlí ke společenskému postavení příjemce listiny. V době Přemysla II. přicházela totiž, jak autoři zjistili, příjemecká vyhotovení v úvahu jen u listin vydaných panovníkem pro významné kostely a kláštery, kdežto příjemcům ze šlechtického a městského stavu nebylo zásadně dovoleno do zlistině aktivně (písařsky a stylisticky) zasahovat. Kromě toho přihlídlí autoři v takových případech (vycházejíce ze svých dřívějších poznatků o rozdílném vztahu příslušníků různých společenských skupin k listině) i k tomu, zda ten který příjemce disponoval nebo mohl disponovat zařízeními ke vzniku listin.

Závěrečná syntéza, obsažená v posledních kapitolách obou chronologických oddílů studie, se člení vždy do dvou stupňů. V prvním stupni, který představuje předstadium vlastní, konečné syntézy, se výsledky předchozí analýzy převádějí na společného jmenovatele tím způsobem, že se z nich sestavují statistické tabulky, popřípadě diagramy. Tak se v prvním díle uvádí: kolik z celkového počtu dochovaných Přemyslových listin bylo vydáno pro příjemce v české a kolik pro příjemce v rakouské části říše, a to jak souhrnně za celé období 1247–63, tak i v jednotlivých letech (tabulka 1); kolik Přemyslových listin (opět jak souhrnně, tak i v jednotlivých letech) vzniklo písařsky a stylisticky u příjemce a kolik v královské kanceláři, a dále, jaký je kvantitativní poměr mezi příjemeckými a kancelářskými vyhotoveními u listin pro české země a jaký je u listin pro rakouské země (tab. 2); tabulka 3 ukazuje početní poměr mezi typy vydaných listin (které J. Šebánek dělí na: velké formy; mandáty a listy; ostatní, „střední“ formy); doplnkem třetí tabulky je tabulka 4, z níž vyplývá, jak se jednotlivé typy uplatnily v rakouských a jak v českých zemích, a tabulka 5, která vypočítává, kolik z jednotlivých typů vzniklo (opět s přihlednutím k jejich teritoriálnímu určení) v kanceláři a kolik u příjemců. Obdobné statistické přehledy nacházíme i v druhém díle (pro léta 1264–78), avšak s tím rozdílem, že prvním dvěma Šebánkovým číselným tabulkám odpovídají u S. Duškové čtyři diagramy. Selkat se s diagramy v diplo-

matické práci zabývající se 13. stoletím je věc nezvyklá, třeba však dodat, že jde o novotu užitečnou. Její názornost ocení zejména ten, kdo chce sledovat, jak v jednotlivých letech kolísá a rok od roku se mění vzájemný poměr počtu listin pro české a počtu listin pro rakouské příjemce (diagram 1), poměr mezi kancelářskými a příjemeckými vyhotoveními (diagram 2), poměr kancelářských a příjemeckých vyhotovení u listin určených jednak do českých zemí (diagram 3), jednak do zemí alpských (diagram 4). V doprovodném komentáři statistické části syntetických kapitol vysvětlují autoři mimo jiné též příčiny leckdy značných výkyvů v počtu vydaných listin, ve vzrůstu a poklesu kancelářských a příjemeckých vyhotovení atd. (válka, mír, různé politické akce, stav kanceláře, panovníkův itinerář aj.) a všimají si i sociálního rozvrstvení příjemců (počet listin pro duchovenstvo, města, šlechtu i obou částech říše). Věnujeme pozornost aspoň nejzákladnějším statistickým výsledkům práce.

Z let 1247—63 se dochovalo 251 Přemyslových listin (do tohoto počtu není zahrnuto asi 40 listin, totiž druhé a další exempláře téže listiny, deperdita, kusy, které se z různých důvodů nepodařilo autorům opatřit, listiny, v nichž je Přemysl II. uveden jen jako konsentent, a ovšem kusy obsažené jen ve formulářových sbírkách), z toho 123 pro české a 128 pro rakouské příjemce. Listin kancelářské provenience je vcelku méně než listin vzniklých u příjemců (111 : 140); tento celkový poměr je způsoben poměry rakouskými: v českých zemích převažují sice kancelářská vyhotovení dvojnásobně nad příjemeckými (což je pokračování poměrů z doby Václava I.), v zemích rakouských je však kancelářských vyhotovení naopak třikrát méně než příjemeckých; tento fakt, k němuž se ještě vrátíme, je velmi překvapivý vzhledem k tomu, že za posledního vévody z rodu Babenberků příjemecké vyhotovování panovníckých listin v Rakousku prakticky vymizelo. Roční průměr počtu listin vydaných pro české příjemce zůstává zhruba stejný jako za Václava I. (7), u listin pro příjemce rakouské je patrný mírný vzestup (za posledního Babenberka 8—9, za Přemysla II. 10.) Typologicky připadá vcelku přes polovinu listin na slavnostní privilegia („velké formy“); mandátů a listin je 16 %, ostatních listin 29 %. Zajímavé je, že v Čechách převažují velké formy, v Rakousku prostší formy (slavnostních listin je v českých zemích 75 %, v alpských zemích jen 35 %). Co se týká sociálního složení příjemců, bylo 90 % listin vydáno pro duchovní osoby a instituce, zbytek pro šlechtu a města, přičemž počet listin pro šlechtice v Čechách ve srovnání s poměry za Václava I. vzrostl. Pouze u listin pro duchovní instituce se setkáváme s vyhotoveními příjemeckými, kdežto všechny listiny vydané pro šlechtu a města jsou — pokud jde ovšem o listiny právě — původu kancelářského; z toho J. Šebánek vyvodil téži (o níž jsme se v jiné souvislosti již zmínili), že šlechtě a městům nebylo zásadně dovoleno (na rozdíl od duchovních příjemců) do zlistinění aktivně (tj. stylisticky a písařsky) zasahovat.

Z let 1264—78 se dochovalo celkem 285 Přemyslových listin (z různých důvodů není do tohoto počtu zařazeno 6 listin — většinou deperdit), z toho 113 do českých a 172 do rakouských zemí. Na rozdíl od předcházejícího období převažují celkově vyhotovení kancelářská: u listin českých z 75 %, u rakouských z 52 %. Roční průměr počtu vydaných listin mírně vzrostl (Čechy 7,5, Rakousko 12), značný je však rozdíl v kolísání počtu listin vydaných v jednotlivých letech: v českých zemích se kolísání pohybuje v rozmezí 2—12, v zemích alpských 3—41, což je podle S. Duškova odrazem rozdílné situace v obou částech Přemyslovy říše, totiž odrazem konsolidovaných poměrů v Čechách a nekonsolidovaných v Rakousku. Po typologické stránce je stav — pokud jde o vztah mezi slavnostními a prostšími formami listin — v podstatě stejný jako před rokem 1264, třeba jen dodat, že v souladu s (dobově podmíněnou) pokračující diferenciací diplomatického materiálu vzešlého z panovnícké kanceláře se ze skupiny prostých privilegií oddělily jako zvláštní typ tzv. Nos-listiny (vytčení charakteristických znaků jednotlivých typů tvoří ostatně důležitou součást závěrečné kapitoly II. dílu studie); a právě Nos-listiny jsou postupem doby stále více preferovány: v české části říše jsou v tomto období početně hned na druhém místě za slavnostními privilegii, v alpských zemích, kde — jak víme — převažovaly i v předchozím období neslavnostní typy listin, jsou Nos-listiny dokonce na místě prvním. V sociální struktuře příjemců zaujímají sice i nadále první místo duchovní ústavy, avšak podíl měst a šlechty, který před rokem 1264 činil 10 %, zůstal přibližně stejný jen v rakouských zemích, kdežto v českých zemích vzrostl na 28 %. Překvapivý je rozdílný podíl měst na celkovém počtu neduchovních příjemců panovníckých listin: v Čechách 20 %, v Rakousku pouze 3,6 %.

Statistické přehledy (z nichž — opakuji — jsme vybrali jen údaje nejzákladnější)

a doprovodný, vysvětlující komentář jsou — spolu s dalšími poznatky, vyvozenými z předchozích analýz — odrazovým můstkem ke druhému, konečnému stupni syntézy, na němž se vyvozené diplomatické závěry stávají zároveň prostředkem k odpovědi na problémy správněhistorické, k postižení role, jakou sehrála panovnícká kancelář a její písemná produkce při řízení rozsáhlé říše a při realizaci politických aspirací Přemysla Otakara II. Tyto konečné závěry shrnují autoři (v každém z obou dílů zvlášť) do několika bodů. Bude na místě pokusit se je — nikoliv ovšem ve všech aspektech — zkráceně reprodukovat.

1. V prvním období, tj. do roku 1263, byla panovnícká kancelář jednotná pro obě části říše. Protože však navazovala jednak na tradici kanceláře Václava I., jednak na tradici kanceláře babenberské, byl charakter diplomatické produkce rozdílný podle toho, zda šlo o listiny určené do zemí českých nebo alpských, a to přesto, že se obě tradice navzájem ovlivňovaly a křížily. — Po roce 1263 vznikla v kanceláři dvě oddělení — české a rakouské. V letech 1264—1265 nebylo rozdělení ještě zcela důsledné a projevovalo se jen v tom, že někteří písaři se uplatňovali převážně (ne tedy výlučně) v českých, jiní zase převážně v rakouských listinách, a dále v tom, že v dpm-formulích byli zpravidla uváděni oba vedoucí protonotáři té doby (Petr a Oldřich), avšak ten, do jehož teritoriální kompetence příslušná listina patřila, býval jmenován na prvním místě. K důslednému rozdělení kanceláří došlo až poté, co se protonotář Petr stal v roce 1265 kancléřem. Rozdíl v charakteru českých a rakouských listin se dále prohloubil. Z českého oddělení vycházela především slavnostní privilegia, kdežto oddělení rakouské dávalo přednost prostším formám, zejména Nos-listinám.

2. Kancelář (a její produkce) z období do roku 1263 se jako dobře organizovaný nástroj panovníkovy správní politiky, citlivě reagující na politické potřeby, významně podílela na tehdejších Přemyslových úspěších. — V období následujícím bylo velmi dobře organizováno české oddělení, jehož diplomatická produkce dosáhla vrcholu svého rozvoje zásluhou kancléře Petra a zejména protonotáře Jindřicha. V posledních letech Přemyslovy vlády se však zřejmě stali Petr i Jindřich představiteli zájmů nekonformních se základními tendencemi panovníkovy politiky. Vedoucí činitel oddělení rakouského — protonotář Oldřich — zůstal sice jednoznačně na straně Přemyslové, nepodařilo se mu však oddělení dokonale zorganizovat a vtisknout diplomatické produkci pečť své osobnosti; práce v tomto oddělení spočívala v rukou tzv. vedlejších (příležitostných) kancelářských písařů; po roce 1270 pak zde zanikly poslední stopy pevné organizace.

3. Vysoký počet přijímeckých vyhotovení u listin určených do rakouských zemí v letech 1247—1263 (což je — jak již víme — překvapivý jev ve srovnání s poměry za posledního Babenberka) považuje J. Šebánek nikoliv za příznak selhání kancelářské organizace v Rakousku (jak se domnívala starší literatura), nýbrž za projev obrátne politiky Přemysla II., který se snažil získat zejména duchovní instituce rakouské na svou stranu tím, že jim benevolentně poskytl možnost, aby si texty panovníckých privilegií, o jejichž dosažení nebo potvrzení jim šlo, samy formulovaly. — Po roce 1263 však bylo toto právo, jak zjistila S. Dušková, omezeno jen na tři nejvýznamnější rakouské duchovní hodnostáře (biskupy frisinského a sekovského a arcibiskupa salcburského) a jejich kostely.

4. V diplomatickém písemnictví prvního období spatřuje J. Šebánek moderní prvky zejména ve vzrůstu počtu listin pro šlechtice, ve vzrůstu počtu jednodušších forem listin a v rostoucím podílu členů kanceláře na správních a politických záležitostech, konzervativní prvky pak zejména v tom, že neexistovaly formulářové sbírky a že zůstala zachována stylistická individualita vedoucích notářů. — Po rozdělení kanceláře dostalo české oddělení, jak zjistila S. Dušková, moderní podobu, kdežto rakouské stagnovalo. V českém oddělení založil kancléř Petr kancelářskou knihu, které pak použil protonotář Jindřich jako základu ke své formulářové sbírce. Jindřich sice preferoval, v souladu se starší českou listinnou tradicí, slavnostní privilegia, zároveň však — jak prokázala S. Dušková — se jeho prostřednictvím objevily v listinách prvky italského původu (zejména stylistické vlivy Petra de Vineae). V oddělení rakouském převážovaly i nadále jednoduché listinné typy a v souvislosti s tím zde vznikl obecný atypický kancelářský diktát, který je v listinách vzešlých z rakouského oddělení patrný zejména od roku 1270.

Ke studii je připojeno několik příloh: úplný seznam všech dochovaných listin Přemysla II.; seznam listin jiných vydavatelů, pokud je o nich ve studii řeč; konkordance českých a německých místních jmen; seznam zkratk častěji citované literatury

a edicí. Přílohy obrazové se, bohužel, omezují jen na čtyři kusy, což je ovšem příliš málo v práci, v níž je grafický rozbor jedním z nosných sloupů celého výkladu: v prvním díle jsou fotografické reprodukcce tří listin, v druhém tabulka překreslených nejcharakterističtějších znaků jednotlivých písařů.

Rozprava J. Šebánka a S. Duškové si nepochybně vydobude jedno z nejčestnějších míst v naší i zahraniční diplomatické literatuře, a to nejen dosaženými konkrétními výsledky, nýbrž především svými podněty metodické povahy. Je totiž praktickou ukázkou realizace známých Šebánkových programově-teoretických postulátů, ukazující cestu k překonání obecné krize diplomatiky, k obnovení narušeného spojení mezi diplomatikou a historickou vědou, a tím k dalšímu rozvoji diplomatiky v rámci historické medievalistiky. V. Vašků

Heinrich Otto Meisner, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Leipzig, Koehler & Amelang, 1969, 366 stran.

Klasik novověké diplomatiky H. O. Meisner předstupuje před odbornou veřejnost historiků a archivářů s dalším přepracovaným a podstatně rozšířeným zněním své základní příručky, kterou vydal poprvé v roce 1935 pod názvem *Aktenkunde*. Tento původní titul sice na jedné straně správně vyjadřoval skutečnost, že v novověkém diplomatickém materiálu převažují písemnosti aktového charakteru, na druhé straně však vedl někdy k nedorozumění, protože – v rozporu se skutečným obsahem knihy – vyvolával dojem, jako by se disciplína takto (zkráceně!) pojmenovaná výlučně na aktové písemnosti omezovala, ponechávajíc stranou novověké listiny. Meisner ovšem věnoval ve své knize pozornost všem kategoriím diplomatického materiálu novověkého, tedy i listinám, a název *Aktenkunde* chápal jen jako denominatio a potiori. Aby nedorozumění odstranil, změnil po druhé světové válce titul dvojitě přepracovaného vydání z r. 1950 a 1952 na *Urkunden- und Actenlehre der Neuzeit*. Název vydání nynějšího (v celkovém pořadí tedy už čtvrtého) – *Archivalienkunde* – zvolil Meisner zřejmě především proto, že v něm rozšířil své zorné pole na *veškeré* druhy materiálu, uchovávaného v archívech, tj. vedle materiálu písemného (diplomatického) i na dokumenty obrazové a zvukové (mapy, výkresy, fotografie, filmy, magnetofonové pásky apod.). Dalším důvodem pro změnu titulu bylo patrně i to, že kniha je ve své nejnovější podobě nejen příručkou novověké diplomatiky, nýbrž zčásti i příručkou archivní teorie. I v dřívějších vydáních bylo sice možno se setkat s osvětlením některých archivních pojmů, avšak jen v míře velmi omezené (především na několika stránkách stručného úvodu), zatímco nyní tvoří archivněteoretické výklady hlavní náplň prvé ze dvou částí, do nichž je kniha rozdělena, totiž části všeobecné (*Allgemeiner Teil*, str. 19–119); vlastní novověké diplomacie je věnována část zvláštní (*Besonderer Teil*, str. 121–330). Všeobecná část se však nezabývá výhradně jen archivní teorií; řeší i otázky stojící na rozhraní mezi archivní teorií a diplomatikou a z vlastních problémů diplomatických takové, které nejsou specifické jen pro diplomatiku novověkou, nýbrž které patří do diplomatiky vůbec, tj. zejména kritéria pro základní kategorizaci diplomatického materiálu, právní povaha a funkce jednotlivých diplomatických kategorií apod. Přitom však – a to je třeba zdůraznit – se tyto obecné diplomatické problémy probírají nikoli vedle archivní teorie, nýbrž v jejím rámci; je ostatně příznačné, že Meisner pojmu diplomatický materiál ani neužívá a nahrazuje jej důsledně pojmem archivní písemný materiál (který je protikladem archivního materiálu obrazového a zvukového).

Všeobecná část knihy se dělí strukturálně na pět oddílů. V prvním se probírají základní pojmy a definice, přičemž výchozím pojmem je archivní materiál (*Archivgut*) v pojetí užším (= archivovaný registraturní materiál) a širším (= archivovaný registraturní materiál + archivní sbírky); druhý oddíl pojednává o archivní dokumentaci vzniklé z činnosti institucí státní sféry (listiny, akta a jejich vzájemný poměr, obrazový a zvukový materiál); třetí je věnován archivní dokumentaci vzniklé ve sféře soukromé (problematika písemných pozůstalostí, soukromé listiny, soukromá akta, osobní listy, soukromé pamětní záznamy); ve čtvrtém oddíle se pojednává o archivních sbírkách (sbírky sestávající z písemností kdysi registraturního původu, sbírky písemností neregistraturního původu, smíšené sbírky skládající se z písemností registraturních i neregistraturních); pátý se zabývá poměrem mezi archivy a jinými dokumentačními středisky (vztah mezi archivním a registraturním materiálem